

УДК 657

ІСТОРИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Олександр Кундеус¹; Наталія Зарудна²; Богдана Трухоновець¹

¹*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Тернопіль, Україна*

²*Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна*

Резюме. Досліджено поняття «зобов'язання» в історичній проєкції. Історичний екскурс у вивчення сутності зобов'язань проведений від часів Римської імперії та середньовіччя до сучасних інтерпретацій. Для обліку зобов'язань необхідно було сформулювати перелік відповідних рахунків, які також пройшли свою еволюцію та представлені у статті. Водночас розкрито значення розвитку цього поняття для цілей обліку й оподаткування. Розкрито сутність зобов'язань з юридичного та економічного ракурсу. Причому витoki юридичного напрямку ще з часів римського права дали можливість зрозуміти, що зобов'язання встановлює певний правовий зв'язок між його учасниками, в результаті якого в останніх виникають певні права та обов'язки. Водночас констатовано, що більшість авторів, які досліджували поняття та природу зобов'язання, робили висновок, що воно ґрунтується на економічних відносинах, опосередковує їх, і жодною мірою не є технікою організації господарсько-виробничої діяльності. Тобто зобов'язання являє собою такі правовідносини, в силу яких одна сторона (боржник) повинна повестися на користь іншої сторони (кредитора) в певних діях (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо), або навпаки, утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Визначено склад нормативних документів, що визначають питання визнання та обліку зобов'язань. Обґрунтовано взаємозв'язок суб'єктів, об'єктів та змісту поняття «зобов'язання» та на основі розуміння цього взаємозв'язку вважаємо, що зобов'язання є вимогами, які пред'являються на активи підприємства його кредиторами. Тобто це не що інше, як нерегульована заборгованість підприємства. Встановлено, що зобов'язання в сучасному вимірі характеризуються: конкретними економічними ресурсами; адресністю; терміном погашення цієї заборгованості; певною винагородою за користування ресурсами; конкретними санкціями за порушення попередньо погоджених договірних зобов'язань за термінами чи сумами погашення заборгованості. Досліджено місце зобов'язань підприємства в структурі пасиву балансу підприємств відповідно до норм національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

Ключові слова: зобов'язання, облік, оподаткування, економічний підхід, юридичний підхід, пасив, суб'єкт, об'єкт, зміст.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.06.076

Отримано 07.10.2023

UDC 657

HISTORICAL AND ECONOMIC ESSENCE OF LIABILITIES FOR ACCOUNTING AND TAXATION PURPOSES

Oleksandr Kundeus¹; Nataliia Zarudna²; Bogdana Truhonovets¹

¹*Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, Ukraine*

²*West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine*

Summary. The article delves into the concept of «obligations» from a historical perspective. An exploration of the essence of obligations spans from the times of the Roman Empire and the Middle Ages to contemporary interpretations. In order to account for obligations, a list of relevant accounts was compiled, which has also evolved and is presented in the article. Simultaneously, the significance of the development of this concept for accounting and

taxation purposes was revealed. The essence of obligations is unveiled from both legal and economic standpoints. Rooted in the origins of legal direction since Roman law, it is understood that an obligation establishes a specific legal connection between its participants, resulting in certain rights and duties. However, it's noted that most scholars who researched the concept concluded that it is grounded in economic relations, intermediating them, and is by no means a technique for organizing economic production activities. In essence, obligations represent legal relations through which one party (debtor) must act in favor of another party (creditor) in certain actions (transferring property, performing work, paying money, etc.), or conversely refrain from specific actions, while the creditor has the right to demand the debtor's fulfillment of their obligation. The framework of regulatory documents defining the recognition and accounting of obligations is identified. The interconnection of subjects, objects, and the content of the concept of «obligation» is substantiated, suggesting that obligations are demands placed on a company's assets by its creditors, essentially an unregulated indebtedness of the enterprise. Furthermore, it's established that obligations in a modern context are characterized by specific economic resources, specificity, maturity dates for this indebtedness, compensation for resource usage, and specific sanctions for breaching previously agreed contractual obligations concerning terms or amounts of debt repayment. The position of enterprise obligations in the structure of company liabilities complies with national accounting standards.

Key words: obligations, accounting, taxation, economic approach, legal approach, liability, subject, object, content.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.06.076

Received 07.10.2023

Постановка проблеми. В умовах військового стану та кризи, що спостерігається в економіці України, важливим питанням є своєчасність проведення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності. Адже в процесі фінансово-господарської діяльності в підприємства виникають економічні взаємовідносини з фізичними та юридичними особами з державою. Такі відносини й провокують виникнення найчастіше поточних зобов'язань. Саме поточні зобов'язання є рушійною силою залучення капіталу та фактором впливу на фінансовий стан підприємства, визначаючи його ліквідність та платоспроможність.

Для здійснення управління даною ділянкою обліку потрібна достовірна інформація, що формується в системі бухгалтерського обліку. Ця потреба зумовлює необхідність вдосконалення поточних зобов'язань як економічної категорії, класифікації, визнання та дослідження їх оцінки в розрізі кожного виду, документування та віддзеркалення поточних зобов'язань у системі бухгалтерського обліку. А ще – застосування методики аналізу поточних зобов'язань та визначення їх впливу на фінансовий стан підприємства в сучасних умовах господарювання.

Проте недостатня теоретична розробка питань оцінювання зобов'язань, недосконалість методики відображення поточної заборгованості у фінансовій звітності та на рахунках бухгалтерського обліку характеризують цей вид пасивів як один з найскладніших об'єктів облікового процесу. Проте для кращого розуміння методики обліку зобов'язань у сучасних обставинах необхідно розуміти історичний розвиток сутності цього поняття. Тому вважаємо за необхідне дослідити дане питання детальніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для створення підприємства незалежно від його форми власності зазвичай використовують ресурси, що інвестуються в діяльність, якою в подальшому буде займатися дане підприємство. Такі ресурси в системі бухгалтерського обліку називають капіталом. Капітал формується як із власних, так і залучених ресурсних потоків. Адже власного майна для початкового та наступного здійснення фактів господарської діяльності, стабільного фінансового становища зазвичай не достатньо. Професор Крупка Я. Д. вважає, що «залучений капітал – це ресурси, що надійшли зі сторони і тимчасово використовуються в обороті підприємства. Такі ресурси характеризують капітал підприємства у формі зобов'язань. Тому в обліку потрібно чітко розділяти власний капітал та залучений» [6].

Ідеї чіткого розподілу власного капіталу і зобов'язань зароджувалися ще з прадавніх часів. Для їх відображення формувалися переліки рахунків та описувалися

методики їх застосування. Тому вважаємо за необхідне описати у цій статті історичний розвиток власне поняття «зобов'язання» та методики їх обліку.

Метою дослідження є вивчення історичного розвитку поняття «зобов'язання» та визначення його впливу на подальшу побудову їх обліку й оподаткування.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: дослідити поняття «зобов'язання» в історичній проєкції та розкрити значення еволюції цього поняття для цілей обліку й оподаткування. Розглянути еволюцію рахунків, що були призначені для відображення заборгованостей за зобов'язаннями. Структурувати сутність зобов'язань із юридичного та економічного ракурсу. Дослідити місце зобов'язань підприємства у структурі пасиву балансу підприємств. Обґрунтувати взаємозв'язок суб'єктів, об'єктів та змісту поняття «зобов'язання».

Для вирішення поставлених завдань використано методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, аналогія, моделювання, системний підхід.

Виклад основного матеріалу. Різні погляди на категорію зобов'язання формувалися протягом тривалого часу. У часи кожної з епох дана категорія змінювалася та вдосконалювалася.

Вперше згадки, присвячені поняттю «зобов'язання», можна знайти ще у Стародавньому Римі. Про важливе значення позики в економіці Стародавнього Риму свідчить роль, яку було відведено процедурі повернення боргу в знаменитих законах XII таблиць (451–450 до н.е.). Згідно з цими приписами боржнику, що вчасно не погасив своїх зобов'язань, надавався термін тридцять пільгових днів для сплати боргу. Після закінчення цього терміну, боржника продавали разом з усім його майном у рабство за кордон. У разі невиконання своїх зобов'язань перед приватною особою й відсутності поручителя, кредитор за рішенням суду міг забрати з собою боржника й тримати як раба. При цьому згідно зі статтею 3 таблиці III Закону мав право закувати боржника в кайдани вагою не менш, а якщо кредитор побажає, то й більше 15 фунтів. Під час ув'язнення боржник повинен був харчуватися за свій рахунок, в іншому випадку закон дозволяв кредиторіві видавати йому не більше одного фунта борошна в день. Протягом 60 днів з моменту ув'язнення, боржника три рази виводили на ринок і голосно зауважити, чи не змилювався хто над ним. Якщо це не приносило успіху, то кредитори мали право вбити боржника й розділити між собою його труп. Це символізувало, що боржник заплатив за зобов'язаннями тим, чим міг [3].

Таке нетипове взаємовідношення до погашення суми боргів мало під собою теоретичне підґрунтя. Річ у тім, що давньоримське цивільне право не визнавало боржника як пасивного суб'єкта зобов'язання, а наявне у нього майно – як об'єкт права вимоги. Зазначені поняття часто змішувались як теоретично, так і на практиці. Тобто для давньоримських юристів об'єкт і суб'єкт боргу становили одне ціле. Тому в разі несплати, розподілу піддавалися як майно боржника, так і він сам.

Також кредитори мали право продати неплатника разом з родиною й майном у рабство, але тільки за кордон. Тому що вільний громадянин Риму за законом міг бути розрубаний на шматки за несплату боргу, але не міг бути рабом на своїй землі. У такій спосіб давньоримське законодавство вирішувало проблеми боргів і виховувало повагу до даних бухгалтерського обліку [3].

Цікаво, що у часи середньовіччя бухгалтери часто зважали тільки на дебіторську заборгованість, адже важливим було вилучити від боржника гроші, а ось облік кредиторської заборгованості позичальника – практично нікого не турбував. Розрахунки між платниками й отримувачами оформлялися за допомогою бирок-дощечок, які містили надрізи, які відповідали величині винагороди. Таку боргову дощечку зазвичай розколювали уздовж, внаслідок чого одна частина залишалася в отримувача (як сучасний прибутковий ордер), а інша – віддавалася платникові (як квитанція). Об'єднання таких половинок дозволяє переконатися у правильності записів. Таким чином здійснювався лінійний запис.

Бирки застосовувались у всій Європі, але особливо широко – в Англії. Починаючи з Генріха I (1100–1135), їх випускало й казначейство. У тій же Англії податкове відомство називалося зоряною палатою й облік припустимих надходжень проводився по матриці, що називалися шахівницею. На цій дощечці фіксувалися зобов'язання, пов'язані з оплатою, і фактично здійснені платежі. Це теж був своєрідний контокорент [14].

Найперші згадки про застосування рахунків контокоренту помітні ще в період біблійних часів у судженнях царя Соломона, який наполягав на тому, щоб купець проводив рахунок, оцінку і записи наявних своїх боргів. Тим самим практично одночасно із включенням до запису боргів проводилося їх оцінювання. Для обліку зобов'язань необхідно було застосовувати й перелік рахунків. У табл. 1 представлено еволюцію рахунків зобов'язань. Історично розвиток рахунків здійснювався від майнових (матеріальних, інвентарних). Водночас використовувані інвентарні рахунки фігурували з рахунками розрахунків, перелік яких отримав назву «ресконтро».

Таблиця 1. Еволюція рахунків розрахунків

Вчений (або країна)	Погляд
Давній Рим	Систематичні записи проводилися в двох кодексах, в одному з яких наводилися тільки рахунки грошових коштів і розрахунків. Кодекс, який вів кредитор, звірявся з тим, що записував боржник. У книзі термінових зобов'язань записувалась інформація про видані в позику суми, зазначалися терміни їх отримання назад і сума, що стягувалася з позичальника. Така термінова книга зобов'язань являла собою паралельну книгу до ресконтро, оскільки в ній був рахунок для кожного дебітора і кредитора. І найголовніше – у цьому кодексі не повинно було бути жодних виправлень у раніше зроблених записах
Д. Манчіні (XIV ст.)	Після його поділу всіх рахунків на «живі» (тобто для розрахунків з фізичними особами) і «мертві» (призначені для обліку матеріальних і грошових цінностей). Власне з цією ідеєю виникло такі дві теорії поняття «зобов'язання» як юридична та економічна
Л. Флорі (XVII ст.)	Здійснив поділ усіх рахунків на чотири класифікаційні групи: рахунки капіталу, номінальні рахунки, торгові рахунки і рахунки розрахунків
Дієго дель Кастило (1522)	Вважав предметом обліку договір, а усі факти господарського життя інтерпретував як боргові, за якими стоять певні агенти. Тому метою обліку вважав відображення юридичних прав і вимог усіх учасників зазначених договорів
Пієтро Паоло Скалі (1755)	Поділяв рахунки на три групи: власні засоби, майнові й рахунки кореспондентів (дебіторів і кредиторів)
Жак Саварі (1675–1755)	Наголошував, що достатньо вести три книги: журнал, продажну і касову. Проте відокремлено пропонує вести т.зв. «ділову книгу (пам'ятну)» для відслідковування усіх боргів, для попередження надлишкових закупівель
А. Коррон (1754)	Класифікацію рахунків поділяв на дві групи: всі приватні рахунки (кореспондентів) поділяв на мої (дебітори) і його – їх (кредитори)
А. М. Вольф (1854–1920)	Виділяв три групи рахунків: майна, послуг, рахунків (особисті), які відображали три групи об'єктів обліку: цінності речові, гроші й цінності умовні
Л. І. Гомберг (1895)	Класифікацію рахунків проводив у трьох розрізах: 1) за властивостями рахунків (виокремлював зовнішні – дебіторську і кредиторську заборгованість, внутрішні – рахунки власних засобів); 2) за властивостями оборотів (рахунки складових частин майна і рахунки чистого майна – тобто результатні й рахунки капіталу); 3) за властивостями юридичних відносин (рахунки кореспондентів, агентів та власника)
М. де ла Порт (кін. XVII–XVIII ст.)	Класифікацію рахунків проводив за трьома групами: а) рахунки власника (капіталу, збитків і прибутків, витрат, комісії, страхування); б) рахунки власності (каси, товарів, векселів, рухомої і нерухомої власності, акцій тощо); в) рахунки кореспондентів (простий контокорент, лоро і ностро, часткові операції тощо). Останні є рахунками розрахунків, що показують дебіторську й кредиторську заборгованість
Августин Шибє і Карл Одерман (XIX ст.)	Класифікацію рахунків проводили на матеріальні (тобто актив без дебіторів) та вимог (які, в свою чергу, були поділені на рахунки розрахункових відносин (особові), боргових документів та капіталу)

Примітка: складено на основі [2, 3, 11, 13, 14, 16, 17].

Важливо відзначити, що рахунок контокоренту (для різноманітних осіб та установ) виступав першим прототипом змішаного активно-пасивного рахунку. Його переваги були такими: контролювати ресконтро (тобто книгу розрахунків), в котрій втрапляють рахунки і дебіторів, і кредиторів. В 20-х рр. XX ст. бухгалтерською практикою введено поділ рахунку контокоренту на порізнені активні (дебіторів) і пасивні (кредиторів) рахунки, котрі у наступному розпалися на лінійку рахунків; окрім того, до необхідності відображувати в балансі пару сальдо (з яких одне – активне, інше – пасивне). Першопричиною подібного поділу виступили: відмінна терміновість вимог і зобов'язань; характер виплат; характер дій, що попередньо проводилися з кореспондентами.

Досліджуючи історію поняття «зобов'язання» з точки зору бухгалтерської категорії помічаємо певний його зв'язок із загальнотеоретичною правовою категорією зобов'язання. Еволюцію зазначеної категорії зобов'язання та її історичний розвиток розглянуто на рис. 1.

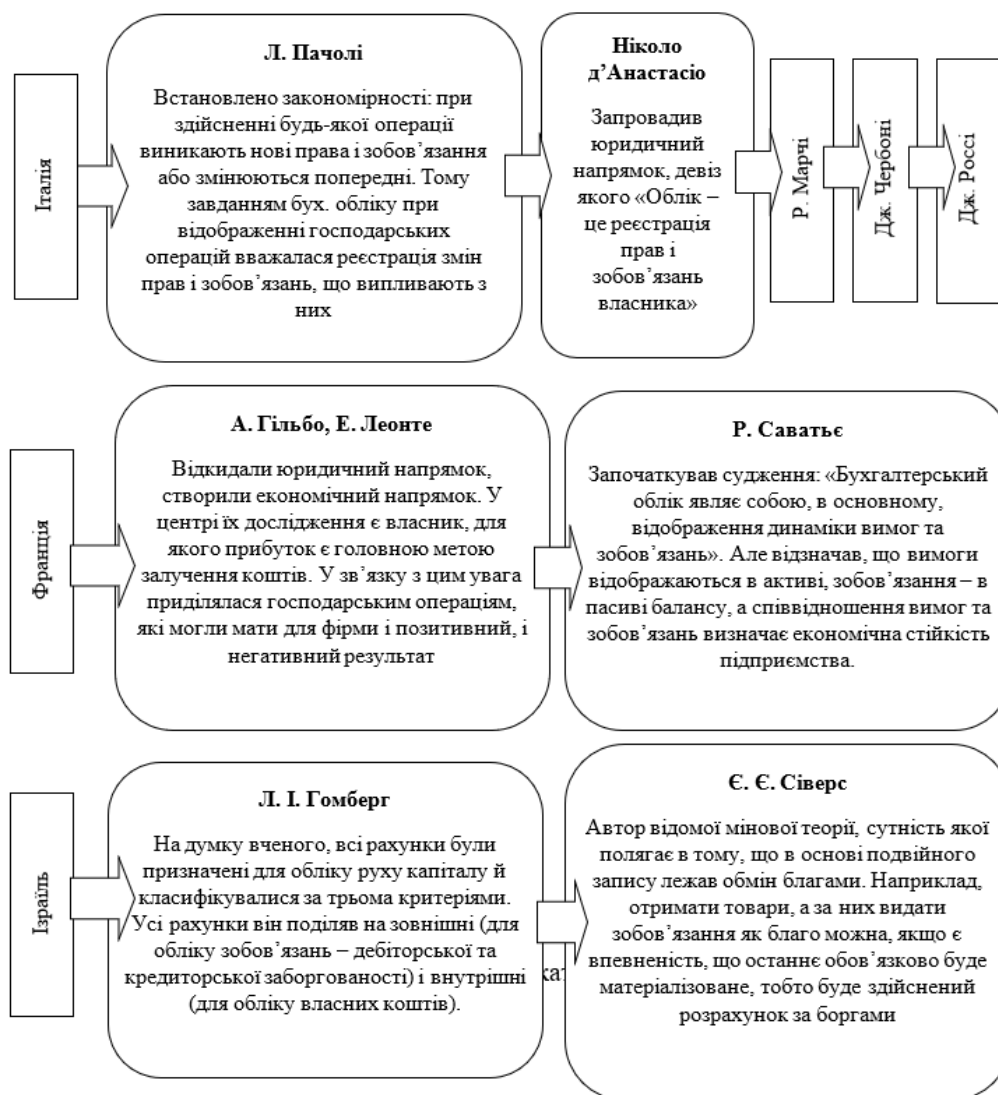

Рисунок 1. Еволюція категорії зобов'язання

Формування зобов'язання, як правової категорії, відбувалося протягом тривалого часу. Й. Покровський у зв'язку з цим писав: «Поняття зобов'язання пройшло в історії

тривалу та складну еволюцію, і в даний час воно далеко не те, чим було на початку свого існування» [14]. Витоки ж його лежать саме в деліктах, а не в договорі, який як самостійне джерело зобов'язань з'явився дещо пізніше.

Значний вплив на формування сучасної системи зобов'язань в Україні справило римське право, де (зокрема, визначивши поняття зобов'язання й розподіливши зобов'язання на цивільні та преторські). Вказується й на інші класифікації: зобов'язання із договорів, мовби із договорів, із делікта, і мовби із делікта. Окрім того наголошувалося, що класифікація зобов'язань мала службове значення. Вона була необхідна лише як відомчий порядок вкладення зобов'язувального права, переважно в навчальних цілях, і давала змогу висунути на перше місце як основний вид договірні зобов'язання, а потім – делікти [3].

Згідно з римським приватним правом, здобутки якого було покладено в основу цивільного права, під зобов'язаннями розумілися «правові ланцюги, що змушують нас виконувати щось відповідно до законів нашої держави» [3]. Тому вже в тому часі було популярним те, що зобов'язання утворює виразний правовий зв'язок посеред його учасників, внаслідок якого у крайніх з'являються виразні права та обов'язки. Власне тому, формулюючи значення зобов'язання, згадувані римські юристи віщали, що воно полягає не у тому, щоб перемінити нашим котрийсь тілесний предмет, але щоб пов'язати протилежного якимось таким чином, щоб від нього отримати товар або послугу. Підсумовуючи бачимо, що зміст та мета зобов'язання абсолютно відповідали правилам суспільно-економічного устрою, що побутував у той період у стародавньому Римі.

Із розвитком суспільства та появою нових форм господарювання не могли не позначитись на розумінні та змісті зобов'язання як форми суспільних відносин. Одним із правознавців ХІХ ст. В. Голевінський у праці «Про походження та поділ зобов'язань» зобов'язання було визначено так: зобов'язання є юридичним відношенням між двома чи більше особами, в силу якого для однієї з цих осіб виникає юридична необхідність що-небудь дати, зробити чи не зробити на користь іншої особи. При цьому він виділив три необхідні чинники, без яких зобов'язання як таке є неможливим: особу, на користь якої що-небудь має бути надано, зроблено чи не зроблено, іменовану як віритель; особу, яка повинна щось надати, зробити чи не зробити – боржника; надання (речі), здійснення або нездійснення (чогось) як предмет зобов'язального відношення, який можна визначати одним словом – задоволення, тобто виконання боржником і досягнення вірителем того, до чого схилилося зобов'язання [2]. Представлене визначення зобов'язання розкриває його як однобічний юридичний взаємозв'язок, що з'являється між його учасниками, позаяк автор наголошує виключно на перевазі кредитора отримати виконання та обов'язку боржника втратити право кредитора. Одночасно така безініціативна поведінка кредитора не відповідає достеменній природі зобов'язання, позаяк з метою задоволення та захисту власного права він наділений ще й перспективою витребувати від боржника реалізації його повинностей.

Пізніше свій розвиток вчення про зобов'язання набуло в монографічному дослідженні І. Новицького та Л. Лунца «Загальне вчення про зобов'язання», яке з'явилося у 1950 р. Власне постановка питання суб'єкта зобов'язань, забезпечення зобов'язань, їх реалізацію та відповідальності за невиконання було центральною значущістю цієї праці. А це, як зазначає О. Іоффе, було мотивом для чергових експериментів в удосконаленні узвичаєного розуміння ідеології зобов'язання, яке базувалося б на модерних юридичних ознаках чи присутності таких економічних моментів, що формулювали б квінтесенцію цих ознак.

В цілому необхідно відзначити, що більшість досліджених авторів, які опрацьовували ідеологію та природу зобов'язання, зробили очікувані висновки, що ця

ідеологія ґрунтується на економічних відносинах, виступає їх посередником, але ніякою мірою не є технікою побудови господарської та виробничої діяльності.

У ході дослідження встановлено, що протягом XV–XX ст. було сформовано два порізнені наукові спрямування в бухгалтерському обліку: економічний та юридичний. Поява юридичного трактування зобов'язань припадає на XVIII століття, економічне їх вираження ставиться ближче до кінця XIX століття. Розподіл за історичними періодами існування категорії зобов'язання відображені на рис. 2.

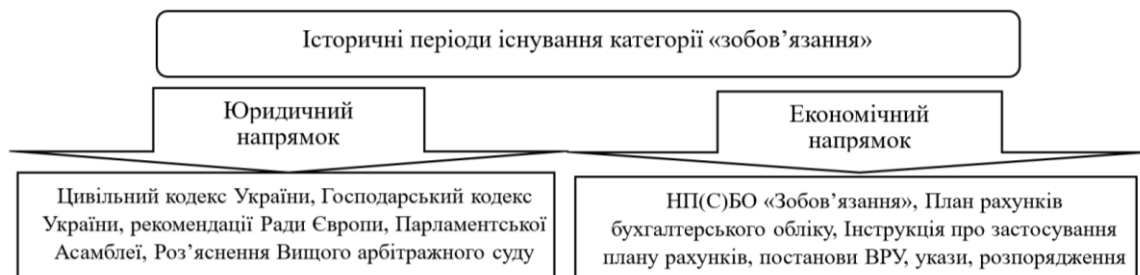

Рисунок 2. Історичний розвиток категорій зобов'язань

Основи юридичного напрямку викладено у «Трактаті про рахунки і записи» Луки Пачолі. Він писав, що «господарська діяльність складається з окремих актів отримання та передаВАННЯ, і за своєю суттю кожна господарська операція містить в собі зобов'язання отримувача і право того, хто видає. На цьому етапі встановлено особливу закономірність, що при здійсненні будь-якої операції виникають нові права й зобов'язання або змінюються попередні. Дані закономірності вплинули на систему бухгалтерського обліку» [16].

Л.Пачолі старався вирішити три безмежно важливі питання: оцінювання майна, вираження курсових різниць і облік зобов'язань.

Власне з моменту, коли італійський математик сформував мету обліку, його об'єктом постійно втримувалися зобов'язання. Якраз Л. Пачолі в праці «Трактат про рахунки і записи» зауважив, що визначальною метою обліку є «ведення своїх справ у певному порядку, щоб можна було без затримки отримати всі відомості відносно як боргів, так і вимог» [16]. Нині в економічному вченні серед учених і дотепер не має повної одностайності стосовно дефініції поняття «зобов'язання». Адже простежують схожості з боргом, із сумою витрат, характеризують залученим капіталом, або визначають як розрахункові відносини тощо. Точне формулювання поняття є вельми важливим, адже залежно від нього недоїмка або зможе, або не може фігурувати як визнана та належним чином відображена в системі бухгалтерського обліку і звітності.

Розглядали це поняття представники юридичного напрямку (серед них були Ніколо д'Анастасіо, Ф. Марчі, Джузеппе Червоні, Джузеппе Россі (Італія); Рене Саватьє (Франція)). Зазначені науковці відзначали зміст бухгалтерської науки в переінакшенні прав та зобов'язань кола осіб, що беруть участь у господарській діяльності. Щодо представників економічного напрямку (Франческо Вілла, Шарль Пангло), то вони вважали, що облік протоколює переміни в стані вартостей, рух речей, а зміни розміру зобов'язань – це просто мізерний результат господарського процесу. Тому залучений капітал, який підлягає поверненню кредиторам з певними відсотками згідно з договором необхідно трактувати як зобов'язання. Інші автори розглядають зобов'язання як: Ф. Ф. Бутинець та ін. – «борги (заборгованість) підприємства, які виникають внаслідок придбання товарів та послуг в кредит, або кредити, які підприємство отримує для свого фінансування» [1]; М. Р. Лучко, І. Д. Бенько – «юридично регламентований обов'язок

компанії щодо виплати грошей і надання товарів, робіт і послуг, які виникають у результаті минулих подій» [7];

Б. Нідлз, Х. Андерсон – «такі, що виникають у результаті здійснення фірмою різних угод і є юридичною основою для наступних платежів за товари чи надані послуги»; Г. Шорт Даніел та ін. – «можливі майбутні пожертвування економічними вигодами» [11].

Отож бачимо, що ряд авторів характеризують зобов'язання як сукупність фінансових вимог, як розрахункові взаємини, як позики або відтермування тощо. Зокрема Глен А. Велш, Деніел Г. Шорт трактують зобов'язання як юридичну основу для наступних платежів за товари чи надані послуги [11]. Проте таке трактування, на нашу думку, є надто вузькоглядним та подібним ближче формулюванню ідеології договору. Більшість авторів (І. Я. Омецінська, К. С. Сурніна, Ю. А. Бабаєв, Н. П. Кондраков) визначають зобов'язання як залучений капітал або як певну заборгованість підприємства (А. С. Бакаєв, Ю. О. Ніколенко, Г. Г. Кірейцев). Тесленко Т. І. у своїх дослідженнях довела, що економічна сутність зобов'язань як джерела утворення активів та їх класифікації є важливим питанням при формуванні інформації про господарську діяльність підприємства. Порівняння понять «кредиторська заборгованість» та «зобов'язання» підтвердило, що економічна категорія «зобов'язання» значно ширша, ніж поняття «кредиторська заборгованість» [17]. Отже українські наукові працівники в більшості витримують позиції, що за сутністю зобов'язання – це заборгованість.

Для остаточного розуміння сутності зобов'язань звернемося до нормативних документів. Наприклад Цивільний кодекс України визначає зобов'язання як «правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [18]. Тобто поняття «зобов'язання» згадуваний Цивільний кодекс трактує ширше ніж його формулювання у бухгалтерському обліку.

На даний час вже остаточно сформувалися визначення та особливості зобов'язань у бухгалтерському обліку. Зобов'язання згідно з НП(С)БО-1 – «заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди» [8].

Водночас основними документами, що регламентують питання обліку зобов'язань в Україні, є наступні (рис. 3).

Тобто зобов'язання являє собою такі правовідносини, в силу яких одна сторона (боржник) повинна повестися на користь протилежної сторони (тобто кредитора) в окремих погоджених діях (наприклад, передати майно, здійснити якусь роботу, оплатити кошти тощо), або навпаки, не виконувати певну дію, а кредитор користується правом потребувати від боржника здійснення свого обов'язку.

Будь-яке зобов'язання формується із суб'єктів, об'єктів та змісту. Особа, котрій припадає право вимоги (тобто кредитор) і особа, яка є носієм обов'язку, що відгукується із правом вимоги кредитора (тобто боржник) є суб'єктами зобов'язання. У свою чергу, дії, що провадяться на реалізацію прав та обов'язків суб'єктів (наприклад, передавання майна, здійснення робіт чи сплата коштів) є об'єктами зобов'язань. Звідси суть зобов'язання, яка становить права, вимоги кредитора та обов'язки боржника. А за своїм змістом зобов'язання направлені на передавання майна (для прикладу: на базі договору купівлі-продажу, міни, дарування, поставки, позички тощо); здійснення робіт (для прикладу: на підставі договорів підряду, побутового замовлення, підряду на капітальне будівництво, договорів про спільну діяльність); надання послуг (для прикладу: на підставі укладених договорів перевезень, страхування, доручення, комісії, схову); оплату коштів (для прикладу: на основі договорів позички, кредитних договорів, договорів

банківського вкладу і банківського рахунка); чи компенсація шкоди, спричиненої внаслідок незаконних дій, а також шкоди, отриманої через рятування предметів державної й колективної власності; повернення безпідставно набутого і на передавання безпідставно привласненого майна.

Рисунок 3. Нормативно-правова база регулювання обліку зобов'язань в Україні

Зрозуміло, що зобов'язання визнається лише у тому випадку, «якщо його оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок його погашення. Якщо на дату балансу раніше визнане зобов'язання не підлягає погашенню, то його сума включається до складу доходу звітного періоду. Зобов'язання виникають через існуючі (завдяки минулим операціям чи подіям) борги підприємства щодо передавання певних актів чи надання послуг іншому підприємству в майбутньому» [9].

Підсумовуючи наведене, зобов'язання характеризуються:

- по-перше, конкретними економічними ресурсами (тобто поверненню підлягають певні ресурси, або їх грошовий еквівалент – залежно від попередньо погоджених умов договору);
- по-друге, адресністю (погоджені ресурси повертаються позикодавцю або новій особі за відповідним дорученням позикодавця);
- по-третє, терміном погашення цієї заборгованості;
- по-четверте, певною винагородою за користування ресурсами;
- по-п'яте, конкретними санкціями за порушення попередньо погоджених договірних зобов'язань за термінами чи сумами погашення заборгованості.

Отже, зобов'язання являють собою вимоги, які пред'являються на активи підприємства його кредиторами. Тобто це не що інше, як нерегульована заборгованість підприємства.

Відповідно до норм НПСБО в Україні існує два види зобов'язань:

1. «поточні, короткотермінові зобов'язання з термінами погашення, як правило, менше одного року – рахунки кредиторів, короткотермінові позики, частина довготермінової позики, термін оплати якої настає в даному звітному періоді;
2. довготермінові зобов'язання з термінами погашення більше одного року після дати складання балансу, включаючи середньо- і довготермінові позики (зазвичай забезпечені облігаціями) та кредити постачальників» [9].

При віднесенні зобов'язання до довготермінових є певні нюанси. Згідно з НП(С)БО 11 «Зобов'язання» [9] до довготермінових відносять також наступні: «зобов'язання, на яке нараховуються відсотки та яке підлягає погашенню протягом дванадцяти місяців з дати балансу, слід розглядати як довготермінове зобов'язання, якщо первісний термін погашення був понад дванадцять місяців та до затвердження фінансової звітності існує угода про переоформлення цього зобов'язання на довготермінове» [9].

Довготермінові зобов'язання за кредитним договором (якщо домовленість завбачає погашення зобов'язання на побажання кредитора (позикодавця) у випадку недоотримання встановлених умов кредитування, пов'язаних з фінансовим становищем позичальника), домовленості якого порушені, приймається довготерміновим, якщо: позикодавець до погодження фінансової звітності домовився не витребувати погашення зобов'язання через порушення; не передбачалися виникнення наступних порушень кредитної угоди впродовж дванадцяти місяців з дати балансу.

Висновки. Виходячи із вищесказаного, можна констатувати наступне. Досліджуване поняття зобов'язання пройшло довготермінову та важку еволюцію. У теперішньому розумінні воно вельми не те, чим фігурувало на зачині свого існування. Розвиток поняття «зобов'язання» як бухгалтерської категорії вбачає взаємозв'язок із загальнотеоретичною правничою категорією зобов'язання. Зобов'язання є юридичним відношенням між двома чи більше особами, в силу якого для однієї з цих осіб виникає юридична необхідність що-небудь дати, зробити чи не зробити на користь іншої особи. Тобто зобов'язання заявляє про заборгованість підприємств, котра виникла через настання попередніх подій і погашення якої, зазвичай, доведе до скорочення ресурсів підприємств, що уречевлюють в собі певні економічні вигоди. Однозначно, що зобов'язанням є такі правовідносини, в силу яких одна сторона (боржник) повинна повестися на користь протилежної сторони (кредитора) в певних впливах (наприклад, передати майно, здійснити роботу, сплатити кошти тощо), або навпаки, утриматися від конкретної дії. А кредитор, у свою чергу, має прерогативу потребувати від свого боржника здійснювання його обов'язку. Також зобов'язання являють собою вимоги, які пред'являються на активи підприємства його кредиторами. Тобто це не що інше як нерегульована заборгованість підприємства. Крім цього, зобов'язаннями виступає як заборгованість підприємства, що виникає, у зв'язку з надбанням товарів та отриманням переліку послуг в кредит, або позики, які фірма залучає для розширення свого фінансування.

Conclusions. Based on the above, the following can be stated. The concept of obligation has undergone a long and complex evolution in history, and at present, it is far from what it was at the beginning of its existence. The history of the concept of «obligation» as an accounting category is related to the general theoretical legal category of obligation. An obligation is a legal relationship between two or more persons, whereby one of these persons is legally required to give, do, or refrain from something for the benefit of another person. An obligation represents

the indebtedness of enterprises that arises from past events and the settlement of which is expected to result in a reduction of the resources of enterprises that embody economic benefits. Clearly, obligations are legal relationships under which one party (the debtor) is obligated to perform certain actions (transfer property, perform work, pay money, etc.) for the benefit of the other party (creditor), or conversely, refrain from a certain action, and the creditor has the right to demand the debtor's performance of their obligation. Additionally, obligations represent claims made on the assets of the enterprise by its creditors, meaning it is nothing more than the unregulated indebtedness of the enterprise. Furthermore, obligations can arise as the result of a business acquiring goods and services on credit or obtaining loans for its financing.

Список використаних джерел

1. Бутинець Ф. Ф., Олійник О. В., Шигун М. М., Шулепова С. М. Організація бухгалтерського обліку: навч. посібник, 2-е вид., доп. і перероб. Житомир: ЖІТІ, 2010. 576 с.
2. Голевинский В. И. О происхождении и делении обязательств. Варшава, Тип. О. Бергера. 1872. 302 с.
3. Задорожний Ю. А. «Руська правда» і римське право: порівняльний аспект. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2009. № 1 (87) С. 49–53.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30.11.1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
6. Крупка Я. Д., Задорожний З.-М. В., Гудзь Н. В. та ін. Фінансовий облік. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 478 с.
7. Лучко М. Р., Бенько І. Д. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2016. 360 с.
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»; Наказ від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#n17> (дата звернення: 24.11.2023).
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»; Наказ від 31.01.2000 р. № 20 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
10. Омецінська І. Я. Порядок розкриття інформації про зобов'язання у балансі. Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет. 2013. Том. 14. № 2. С. 221–226.
11. Глен А. Велш, Деніел Г. Шорт Основи фінансового обліку. Київ. 1999.
12. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 09.12.2011 р. № 1591 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
13. Платіоль М. Курс французького цивільного права: пров. з фр. В. Ю. Гартмана. Т. II. Ч. I. Теорія про зобов'язання. Вип. 1-3. Ч. II. Договори. Вип. 4–6. Петроков, 1911.
14. Покровский И. А. Обязательства из деликтов в проекте гражданского уложения. Киев, 1901. 38 с.
15. Пугаченко О. Б., Зарудна Н. Я. Внутрішній контроль порядку відображення в обліку дебіторської заборгованості. Економіка та суспільство. 2022. № 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1527> (дата звернення: 24.11.2023).
16. Сурніна К. С. Розрахунки в системі бухгалтерського обліку: історичний аспект. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94721/09-Surnina.pdf?sequence=1> (дата звернення: 24.11.2023).
17. Тесленко Т. І. Виникнення зобов'язань, їх класифікація та відображення у фінансовій звітності. Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. 2014. № 1 (23). С. 122–126.
18. Цивільний кодекс України; Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.11.2023).

References

1. Butynecj F. F., Olijnyk O. V., Shyghun M. M., Shulepova S. M. Orghanizacija bukhghaltersjkojgo obliku [Accounting organization]: navch. posibnyk, 2-e vyd., dop. i pererob]. Zhytomyr: ZhITJI, 2010.
2. Golevinskiy V. I. (1872) O proiskhozhdenii i delenii obyazatel'stv. [On the origin and distribution of obligations]. Varshava, Typ. O. Bregera.
3. Zadorozhnyi Yu. A. "Ruska pravda" i rym'ske pravo: porivnialnyi aspekt ["Rus' truth" and Roman law: a comparative aspect]. Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy. 2009. No. 1 (87) P. 49–53.
4. Zakon Ukrainy "Pro bukhghalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini" vid 16.07.1999 No. 996-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (accessed: 24 November 2023).

5. Instruktsiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii vid 30.11.1999 No. 291 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (accessed: 24 November 2023).
6. Krupka Ya. D., Zadorozhnyi Z.-M. V., Hudz N. V. ta in. (2019). Finansovyi oblik [Financial Accounting]. Ternopil: TNEU. 478 p.
7. Luchko M. R., Benjko I. D. (2016). Oblik i finansova zvitnistj za mizhnarodnymy standartamy [Accounting and financial reporting according to international standards]. Ternopilj: Ekon. dumka TNEU. 360 p.
8. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 “Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti”; Nakaz vid 07.02.2013. No. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#n17> (accessed: 24 November 2023).
9. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 11 “Zoboviazannia”; Nakaz vid 31.01.2000. No. 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00#Text> (accessed: 24 November 2023).
10. Ometsinska I. Ya. Poriadok rozkryttia informatsii pro zoboviazannia u balans. Ekonomichniy analiz: zb. nauk. prats. Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichniy universytet 2013. Tom. 14. No. 2. P. 221–226.
11. Ghlen A. Velsh, Deniel Gh. Short (1999). Osnovy finansovogho obliku [Basics of financial accounting]. Kyjiv.
12. Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii vid 09.12.2011 No. 1591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11#Text> (accessed: 24 November 2023).
13. Planiol M. (1911). Kurs frantsuzkoho tsyvilnoho prava [French civil law course]: prov. z fr. V. Yu. Hartmana. T. II. Ch. I. Teoriia pro zoboviazannia. Vyp. 1–3. Ch. II. Dohovory. Vyp. 4–6. Petrokov.
14. Pokrovskiy Y. A. (1901) Zobov'jazannja iz deliktiv v proekti ghromadjanskogho ulozhennja. [Obligations from torts in the draft civil law]. Kyev.
15. Puhachenko O. B., Zarudna N. Ya. (2022). Vnutrishnii kontrol poriadku vidobrazhennia v obliku debitorskoi zaborhovanosti [Internal control of the order of display in accounts receivable]. Ekonomika ta suspilstvo. No. 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1527> (accessed: 24 November 2023).
16. Surnina K. S. Rozrakhunky v systemi bukhhalterskoho obliku: istorychnyi aspect [Calculations in the accounting system: historical aspect]. URL <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94721/09-Surnina.pdf?sequence=1> (accessed: 24 November 2023).
17. Teslenko T. I. Vynyknennia zoboviazan, yikh klasyfikatsiia ta vidobrazhennia u finansovii zvitnosti [Occurrence of liabilities, their classification and reflection in financial statements]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. 2014. No. 1 (23). P. 122–126.
18. Cyviljnyj kodeks Ukrainy, Kodeks vid 16.01.2003. No. 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed: 24 November 2023).